

ФІЛОСОФІЯ
ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ
ВИЩОЇ ШКОЛИ:
ПСИХОЛОГІЧНЕ СПРЯМУВАННЯ

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

Видавництво
«Центр учбової літератури»
Київ — 2025

УДК 159.9:371.214.46-316.4

Ф 56

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол № 2 від 20. 02. 2025 року)*

Рецензенти:

Балаиов Е. М. — доктор психологічних наук, професор, ректор Національного університету «Острозька академія»;

Клочек Л. В. — доктор психологічних наук, професор, проректор з наукової роботи Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка;

Підбуцька Н. В. — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами імені академіка І. А. Зязюна Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут».

Філософія освітнього простору вищої школи (психологічне спрямування):

Ф 56 Колективна монографія: за ред. Р. В. Павелківа, Н. В. Корчакової. Київ : Вид-во «Центр учбової літератури», 2025. 458 с.

ISBN 978-966-370140-0

Наукова монографія присвячена висвітленню питань оновлення методологічних підходів та змістових аспектів викладання дисциплін психологічного циклу у закладах вищої освіти; розвитку професійних компетенцій майбутніх фахівців та їх особистісного росту в умовах сьогодення. Також, у роботі здійснено висвітлення результатів наукових досліджень, присвячених аналізу стресостійкості здобувачів вищої освіти та їх викладачів в умовах війни; збереження ментального здоров'я українців, що залишили окуповані території чи включені у бойові дії ; відновлення тілесного Я-образу у ветеранів, що пережили тяжке знівчення тіла у результаті поранень.

Матеріали будуть корисні для студентів та викладачів вищих навчальних закладів для спеціальностей «Психологія», «Середня освіта», «Дошкільна освіта», «Соціальна робота». Інформація, подана у форматі аналітичних та емпіричних наукових повідомлень, буде цікавою для практикуючих психологів, педагогів та соціальних працівників.

УДК 159.9:371.214.46-316.4

ISBN 978-966-370140-0

© Колектив авторів., 2025.
© Видавництво «Центр учбової літератури», 2025.

Розвиток соціального інтелекту майбутнього педагога у процесі професійної підготовки

*Навчіться розуміти.
Життя як іноземна мова:
усі говорять з акцентом
Крістофер Морлі*

Докорінні зміни, що відбуваються в останні роки у нашій країні, торкнулися усіх сфер суспільного життя, в тому числі й сфери вищої освіти, необхідність модернізації пов'язана з прагненням України до інтеграції в європейський освітній простір. Заклад вищої освіти закладає фундамент майбутньої професії, формує менталітет майбутнього фахівця, забезпечує необхідний рівень професійної підготовки, розвиває спеціальні здібності, формує вміння використовувати отримані знання під час вирішення професійно значущих завдань на практиці. В умовах освітнього процесу особливого значення набуває розвиток соціального інтелекту здобувачів освіти як необхідної умови підвищення рівня ефективності соціальних взаємодій в освітньому середовищі. У зв'язку із трансформацією сфери вищої освіти і запровадженням академічної мобільності необхідно розвивати соціальний інтелект здобувачів вищої освіти, що підтверджують положення Закону України «Про вищу освіту».

Через ситуацію в державі, зумовлену війною, кожна людина відчуває широкий спектр різних емоцій – як позитивних, так і негативних. Проте військові події значно збільшили вплив негативних емоцій на суспільство. Як наслідок – можливість легко встановлювати оптимальні міжособистісні стосунки, розуміти один одного в соціальній взаємодії стає все важче. Насамперед йдеться про молодь, яка у підлітковому віці зазнала карантинних обмежень у період пандемії Covid-19, а етап особистісного становлення після закінчення школи співпав з нинішніми реаліями військової агресії росії. Тому перед психологами постає актуальна проблема пошуку ефективних шляхів розвитку соціального інтелекту серед молоді, зокрема в умовах навчання у закладах вищої освіти.

Для успішної професійної діяльності важливим є певний рівень розвитку загального інтелекту, який визначається особливостями сприйняття, уваги, пам'яті, мислення, ерудованості, загальної культури. Однак у працях сучасних психологів все чіткіше звучить думка про те, що для більш ясної картини розумового потенціалу особистості недостатньо знати показники загального інтелекту, необхідно також мати уявлення про її здатність до ефективної міжособистісної взаємодії.

У сучасному суспільстві значущими характеристиками особистості стають вміння орієнтуватися у міжособистісній атракції, наявність здатності розуміти власні емоції та емоції співрозмовника, оцінювати психічні стани, аргументувати вибір тих чи інших дій, аналізувати і прогнозувати свою поведінку, що входить у структуру соціального інтелекту. У зарубіжних та вітчизняних теоріях соціального інтелекту автори пов'язують високий рівень його розвитку спільно із рівнем самоактуалізації, соціального досвіду, розвитком розумових операцій особистості у різних професійних сферах життєдіяльності, що зумовлено більш високою частотністю контактування фахівця з соціумом. Насамперед, це стосується професій типу «людина-людина», коли фахівець повинен мати високий рівень професійної компетентності та розвинені здібності у соціальній взаємодії.

Саме тому з-поміж основних навичок XXI століття, так званих «21st Century Skills», які знадобляться молодим людям, щоб бути успішними у різних сферах життєдіяльності, основне місце відводиться соціальному та емоційному інтелекту особистості, які є запорукою здатності розуміти емоції, вчинки та мотиви поведінки інших людей, а також процеси, пов'язані із самосвідомістю та самоуправлінням у сфері соціальних взаємодій.

Особливого значення розвиток соціального інтелекту набуває у майбутніх випускників педагогічних спеціальностей. З однієї сторони, період навчання у закладі вищої освіти є одним із етапів професійного становлення особистості, в межах якого відбувається засвоєння системи теоретичних знань, практичних умінь, закладається ставлення до майбутньої професійної діяльності. З іншої – відбувається оволодіння новою соціальною роллю, оскільки посилюється масштабність і частота контактів з різними людьми.

Соціально-економічне замовлення диктує необхідність модернізації освіти, яка передбачає зміни не тільки змісту, форм і технологій навчання, а також професійних якостей педагога. У зв'язку з цим однією з актуальних для педагогічної науки та практики є проблема особистості педагога та його діяльності. Сучасний світ стрімко трансформувався, і, як наслідок, змінилися сучасні діти, підлітки, юнацтво. Зміни психологічних особливостей представників цих вікових категорій окреслили проблеми навчання та виховання дітей, які вимагають високої фахової підготовки майбутніх педагогів у процесі здобуття вищої освіти.

Навчання за педагогічними спеціальностями орієнтоване насамперед на здобуття професійних знань та компетентностей, проте не враховує важливість отримання теоретичних основ та практичних навичок соціальної взаємодії, не надається достатньої уваги взаємозв'язку соціального інтелекту особистості з особистісними характеристиками студентів. Саме тому, велика увага повинна бути зосереджена на розвитку соціального інтелекту студентів педагогічних спеціальностей. Проте слід зазначити, що розвиток соціального інтелекту майбутніх педагогів, у свою чергу, визначається особистісними та професійними потребами здобувачів вищої освіти та суспільства, а також умовами освітнього середовища закладу вищої освіти.

Не варто забувати ще про один виклик сучасності: в останні роки педагоги України зіткнулися з новими проблемами організації соціальної підтримки учнів та батьків «переселенців», дітей, що втратили батьків у військовому конфлікті тощо, це зумовило потребу у підвищенні соціального інтелекту майбутніх та діючих учителів-практиків (Юрченко О. В., 2024 [253]. Отож, як вважає О. Варецька, проблема соціального інтелекту безпосередньо пов'язана з системою вищої освіти, оскільки вчителі кожного дня вирішують складні питання міжособистісного спілкування і соціального змісту (Варецька О. В., 2012 [19: 13]).

Період навчання у закладах вищої освіти є важливим етапом у професійному формуванні особистості. Проте наразі підготовка майбутніх педагогів здебільшого має практичну спрямованість, яка насамперед спрямована на формування знань та навичок для ефективного виконання професійних завдань. Оскільки соціальний інтелект функціонує як незалежний конструкт стосовно загального

інтелекту, можна припустити, що традиційна педагогічна освіта не створює належних умов для його розвитку. Тому розвиток соціального інтелекту у майбутніх педагогів слід визнати одним із пріоритетних завдань сучасної освіти (О. О. Сасько, 2010 [192: 130]).

Широке застосування педагогічних інновацій в освітньому процесі вважається глобальною тенденцією світового розвитку. На сучасному етапі найбільш значущим стало створення інтерактивного освітнього простору, вдосконалення інноваційних методів та технологій розвитку мислення та світогляду учнів. Тому, наразі соціально-психологічна ефективність діяльності кожного вчителя, перш за все, багато в чому пов'язана з його педагогічною майстерністю, товариськістю, особистим та інтелектуальним потенціалом.

Підвищення якості та ефективності навчання у системі освіти пов'язане із рівнем розвитку соціального інтелекту вчителя. Наразі однією із актуальних проблем, що мають важливе значення для реформ в освіті, є розробка програми розвитку соціального інтелекту майбутнього вчителя на основі виявлення та дослідження основних факторів, що забезпечують психологічну єдність між соціальним інтелектом та компетентною професійною діяльністю педагогів, які працюють на всіх етапах системи безперервної освіти.

Соціальний інтелект виступає регулятором соціальної поведінки, постає як засіб пізнання соціальної дійсності, забезпечує інтерпретацію інформації, розуміння та прогнозування вчинків і дій людей, адаптацію до різних систем взаємовідносин, показує, як людина вирішує міжособистісні проблеми у професійній діяльності. Педагог у процесі діяльності взаємодіє з учнями, батьками, колегами. Для ефективної міжособистісної взаємодії педагогу необхідно правильно розуміти поведінку людей, прогнозувати події, адекватно реагувати у ситуації, що склалася.

Уміння орієнтуватися у площині міжособистісних стосунків, відчувати соціально важливі компетенції та виявляти головні тренди сучасності є передумовою успішності особистості як частини суспільства. Важливим компонентом гармонійної інтеграції до соціуму, з урахуванням усіх його вимог та правил, вважається саме соціальний інтелект, що активно досліджується світовою науковою спільнотою (І. Лядський, Д. Дячков, 2022 [114: 109]).

На сьогодні у психологічній літературі є низка визначень дефініції «соціальний інтелект». Це іноді навіть ускладнює розуміння сутності та змісту цього складного феномену. З метою уточнення даного поняття ми застосували метод контент-аналізу, результати якого представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Підходи до поняття «соціальний інтелект» у зарубіжній та вітчизняній психологічній науці

Автор	Трактування поняття
Breithaupt J. R, (2015)	Соціальний інтелект – це здатність розпізнавати, розуміти та використовувати емоційну інформацію про інших, яка призводить до ефективної чи кращої результативності або спричиняє її
Cantarero-García G, (2020)	Соціальний інтелект – це здатність пізнавати себе та пізнавати інших. Він розвивається на основі досвіду спілкування з людьми та навчання на успіхах і невдачах у суспільних відносинах
Cao L, (2009)	Соціальний інтелект – інтелект, прихований або відображений у різних аспектах даних, доменів, людського чинника, суспільства та кіберпростору, де це доречно
Crawford-Mathis K. J, (2009)	Соціальний інтелект означає не тільки бути обізнаним про стосунки, а й мати їх
Duncan T., Hanney G. J, Burrell D. N, Rahim E. (2019)	Соціальний інтелект – це здатність розпізнавати, розуміти та використовувати емоційну інформацію про інших, яка призводить до ефективної чи кращої результативності або спричиняє її
Evans C. M. (2017)	Соціальний інтелект передбачає ексклюзивний зв'язок між людьми, який долає соціальні складнощі різних груп, стосунків та контекстуального середовища, при цьому ними усвідомлюються їх наміри, почуття, поведінка та думки
Tran B., (2014)	Соціальний інтелект – це цілеспрямовані міжособистісні стосунки, емоційний інтелект
Івашкевич Е. (2014)	Соціальний інтелект є самостійним новоутворенням у структурі IQ особистості, інтегративною здатністю адекватно сприймати, розуміти і прогнозувати поведінку та діяльність інших людей
Карсканова С. (2014)	Соціальний інтелект є частиною загального інтелекту і передбачає здатність особистості здійснювати свою соціальну біографію, тобто жити, творити, працювати, взаємодіяти з іншими людьми
Любочкіна Г, (2017)	Соціальний інтелект – це спеціальна здібність, яка визначає здатність до розуміння самого себе, інших людей, їхніх взаємин, а також ефективність прогнозування перебігу міжособистісних взаємин

Автор	Трактування поняття
Ляховець Л. О. (2013)	Соціальний інтелект – це стійка специфічна здатність розуміти самого себе та інших людей, їх взаємини, прогнозувати міжособистісні події на основі індивідуальних розумових процесів, афективного реагування та соціального досвіду
Миронюк Є. (2010)	Соціальний інтелект – це усвідомлена позиція особи щодо оцінювання соціальних відносин в суспільстві, соціальній групі, свого місця в статусно-рольовій структурі організації на основі добровільного вибору стратегії власного життя та способів її досягнення
Ожубко Г. (2009)	Соціальний інтелект – це здатність людини розуміти не лише інших, але й себе у постійній зміні психічних станів та міжособистісних стосунків, розуміти і прогнозувати результати як власної поведінки, так і поведінки партнерів у взаємодії
Сасько О. (2010)	Соціальний інтелект – сукупність когнітивних функцій, що визначають здатність індивіда до пізнання соціальної дійсності, самопізнання і саморегуляції, які служать цілям адаптації суб'єкта до соціального оточення і керуються комунікативною компетенцією

Отже, соціальний інтелект – це складний та поліфункціональний соціально-психологічний феномен, що є складовою загального інтелекту, який формується та розвивається за умови наявності соціальної взаємодії як у формалізованих суспільних інституціях, так і поза ними (О. Матенюк, Ю. Суходоля, 2021 [124:119]).

Вперше поняття соціального інтелекту до психологічної науки було введено і обґрунтовано у 1920 році американським психологом Торндайком Е.

У своїх публікаціях дослідник визначав цей феномен як загальну здатність розуміти інших людей і діяти помірковано, мудро, адекватно щодо оточуючих. Водночас, Е. Торндайк. наголошував на важливості наявності здатності до передбачень у міжособистісних відносинах суб'єкта з іншими, що дасть змогу людині з високим рівнем соціального інтелекту легко уживатися з іншими людьми. Торндайк Е. визначив такі види інтелекту, як от:

1. Абстрактний інтелект. Він відіграє найважливішу роль у здатності людини розуміти абстрактні вербальні (до прикладу, математичні) символи, і, відповідно, опановувати з такими символами певні прості або складні дії.

2. Конкретний інтелект. Цей вид інтелекту впливає на здатність суб'єкта розуміти речі і предмети матеріального світу і організовувати власну діяльність щодо цих предметів чи речей.

3. Соціальний інтелект. Він є загальною здатністю людини розуміти інших людей та вступати із ними у взаємодію (Н. О. Михальчук, Е. З. Івашкевич, 2013 [131:97]).

На відміну від Е. Трондайка, Дж. Гілфорд, автор кубічної моделі інтелекту, трактує соціальний інтелект як доволі стійку (проте таку, яка може піддаватися змінам) сукупність інтелектуальних здібностей, які проявляються у соціальній поведінці. Водночас, інтелектуальні здібності вчений вважає незалежними від загального інтелекту. Інтелектуальні ж здібності Дж. Гілфорд вважає системою змінних, які загалом характеризують процес обробки інформації. Такими змінними є: 1) змінна, яка відповідає за опис змісту вихідної інформації; 2) змінна, що є також операцією щодо обробки інформації; 3) змінна, яка описує результати обробки людиною інформації. Та найбільшої уваги у дослідженнях соціального інтелекту Дж. Гілфорд надавав процесу пізнання поведінки людини. Тобто соціальний інтелект має прямий зв'язок насамперед з пізнанням суб'єктом поведінкової інформації (J. P. Guilford, 1967).

Отож, як вважає Дж. Гілфорд, соціальний інтелект – це здатність людини до пізнання поведінки інших людей. Дослідник розробив модель соціального інтелекту, що включає шість факторів. До них відносяться:

- здатність розпізнавати елементи поведінки інших як вміння виділяти вербальні та невербальні прояви із загального контексту;

- здатність до розпізнавання різних характеристик поведінки особистості, зокрема розпізнавання загальних особливостей, деталей та ознак у виразній або ситуативній поведінковій інформації;

- здатність до розуміння взаємозв'язків у поведінці суб'єктів взаємодії як вміння встановлювати зв'язки між елементами інформації, що відображають особистісні смисли поведінки;

- здатність розуміти загальні риси поведінки у взаємодії як вміння сприймати логіку розвитку ситуацій взаємодії між людьми і усвідомлювати глибинний сенс їхньої поведінки;

- здатність до усвідомлення змін у поведінці, включаючи розуміння змін значення вербальних і невербальних проявів у різних ситуаціях;

- здатність до прогнозування результатів поведінки, зокрема передбачення її наслідків на основі наявної інформації (J. P. Guilford, 1967: 72).⁷

⁷ Guilford J. P. The nature of human intelligence. New York : McGraw-Hill, 1967. P. 156.

Вагомою, на наш погляд, є думка Г. Айзенка про існування біологічного, психометричного та соціального інтелектів (Н. J. Eysenck, 1979). Так, дослідник стверджує, що психометричний інтелект на 70% залежить від біологічного та на 30% – від факторів середовища, таких як виховання, освіта, культура, соціоекономічний статус, тощо. Саме тому інтелект варто трактувати як певну фундаментальну властивість, а різноманітність його поведінкових проявів – як наслідки його природи. Водночас Г. Айзенк пропонує оцінювати соціальний інтелект за проявами здатності людини використовувати свій психометричний інтелект IQ з метою соціальної адаптації.

У концепції Н. Кентор соціальний інтелект визначається як когнітивна компетентність, що допомагає людям сприймати події, об'єкти та явища навколишнього світу з елементом несподіванки та максимальною вигодою для себе. На думку дослідниці, когнітивна структура психіки особистості включає сукупність декларативних і процедурних знань, які одночасно належать до фактичних знань. Процедурні знання людина застосовує для інтерпретації текстів, аналізу подій, планування майбутнього та вирішення повсякденних завдань. Уявлення, переживання, а також правила аналізу текстів, подій, дій і поведінки формують когнітивну структуру особистості, до якої входить і соціальний інтелект. Усі ці елементи є частиною особистого досвіду, що допомагає вирішувати соціальні проблеми. Н. Кентор визначає соціальний інтелект як знання і вміння, що сприяють адаптації до оточення. Основними компонентами соціального інтелекту дослідниця вважає здатність вирішувати практичні завдання, вміння сприймати й передавати інформацію за допомогою мови, соціальну та комунікативну компетентність. Вчена також зазначає, що соціальний інтелект, з одного боку, забезпечує збереження знань і фактів, а з іншого – дозволяє людині усвідомлювати власні рішення (Kihlstrom J. F., Cantor N., 2000)⁸.

Книга «Соціальний інтелект: нова наука про людські стосунки»⁹ авторства Данієля Гоулмана є науковим дослідженням, яке присвячене соціальному інтелекту та його ролі у міжособистісних стосунках. Автор визначає соціальний інтелект як здатність розуміти та керувати власними емоціями, розуміти та відчувати емоції інших людей, а також

⁸ Kihlstrom, J. F., & Cantor, N. Social intelligence. In R. J. Sternberg (Ed.), *Handbook of intelligence*, 2000, p. 359–379

⁹ Goleman, D. *Social intelligence: The new science of human relationships*. 2006 Bantam Books.

здійснювати ефективну міжособистісну взаємодію. Дослідник описує емпатію як один із ключових аспектів соціального інтелекту, адже вона є здатністю сприймати і розуміти емоції інших людей. Д. Гоулман переконаний, що саме емпатія є важливою складовою як соціальної, так і емоційної інтелектуальної компетенції. Також автором представлено приклади впливу соціального інтелекту на взаємостосунки між людьми, як от:

- приклади емпатії: автор описує випадки, коли емпатія допомагає людям зрозуміти інших людей і спілкуватися з ними ефективніше (наприклад, емпатія може допомогти лікарям краще зрозуміти своїх пацієнтів і надати їм ефективну медичну допомогу);

- приклади взаємодії: автор описує різні ситуації, коли соціальний інтелект допомагає людям побудувати успішні взаємини з іншими людьми (до прикладу, лідери з високим соціальним інтелектом можуть створювати ефективні команди і досягати спільних цілей).

- приклади міжособистісних взаємин: автор описує різні ситуації, коли соціальний інтелект допомагає людям побудувати більш глибокі та здорові міжособистісні взаємини з іншими людьми (наприклад, соціальний інтелект може допомагати людям розв'язувати конфлікти та покращувати взаємини в родині, парі та дружбі) (D. Goleman, 2007).

Дослідник Рональд Ріджо у публікації до журналу «Psychology Today» стверджує, що соціальний інтелект розвивається на основі досвіду спілкування з людьми і на основі навчання в соціальних умовах. Вчений наводить перелік рис, які притаманні людині із високим показником соціального інтелекту, а саме: здатність вести бесіди з широким колом людей, володіючи навичками соціальної виразності; вміння бездоганно розбиратися в тому, як виконувати різні соціальні ролі; здатність бути відмінним слухачем; здатність ефективного аналізу ситуації і дій оточуючих; хороше володіння соціальними ролями. «Це найскладніший набір навичок, оскільки він вимагає тонкого балансу між управлінням і контролем, які ви надаєте іншим та розумною «справжністю» і роздільною здатністю іншим побачити справжнє «я».¹⁰

Отже, можна вважати, що соціальний інтелект є запорукою ефективної міжособистісної взаємодії, позаяк визначає розуміння

¹⁰ Riggio R. E. What Is Social Intelligence? Why Does It Matter? Psychology Today. URL: <http://surl.li/qxqici> (дата звернення: 12.11.2024).

різних аспектів поведінки інших людей та саморозуміння. Він забезпечує прогнозування розвитку міжособистісних взаємин, психологічну проникливість у стосунках, допомагає долати кризи та стресові ситуації, що пов'язані із взаємодією особистостей, уміння вирішувати проблеми міжособистісних стосунків, знаходити раціональний вихід з різних соціальних ситуацій.

Український вчений С. Редько (2010), стверджує, що соціальний інтелект є важливою професійною якістю, що забезпечує успішність педагогічної професії. Зокрема, дослідник переконаний, що чим вищий рівень соціального інтелекту, тим більше розвинені саморегуляція, самовпевненість, здатність впливати на оточуючих. Більш високому рівню соціального інтелекту відповідає і вищий рівень креативності, моральних настанов та самоповаги. Найвищий рівень соціального інтелекту характеризується задоволенням від спілкування та стосунків з колегами, розвинутим почуттям гідності, самоповаги, гнучкістю поведінки, високим рівнем саморегуляції та адаптивності [182:140].

У роботі Е. Івашкевич та Н. Дикої (2014) підкреслюють, що соціальний інтелект індивіда є своєрідним психологічним інструментом забезпечення людиною власної ефективної життєдіяльності, тому він організований особливим чином, а не існує окремо від соціальної активності суб'єкта. Водночас активність індивіда проявляється в тому, що він може створювати власну систему способів взаємодії з іншими людьми поза безпосереднім узгодженням з усіма представниками свого соціуму. Крім того, за своєю внутрішньою природою, соціальний інтелект є динамічним утворенням і піддається розвитку в межах об'єктивно заданого соціокультурного простору [68:177].

У концепції О. Власової (2006) невід'ємними структурними компонентами загальних соціальних здібностей визначено когнітивну, емоційну, мовленнєву та конативну складові, а також змістовні особистісні утворення (світогляд, особистісні еталони, життєві і соціальні стратегії). Соціальний інтелект дослідниця вважає основою когнітивної складової і трактує його як здатність до адекватного усвідомлення, аналізу і трансформації когнітивної й некогнітивної інформації соціального змісту (міжособистісна рефлексія, каузальна атрибуція, децентрація, співчуття, передбачення). О. Власова переконана, що соціальнопізнавальний потенціал пов'язується у момент переходу від досвідно-інтуїтивних уявлень повсякденного

життя до стереотипної категоризації соціальної дійсності. Адже інтелектуальні та особистісно-регулятивні компоненти потенціалу соціальних здібностей за умов достатнього розвитку можуть перетворювати людину на дійсного суб'єкта соціальної життєдіяльності [29:16 – 17].

Як вважає С. Карсканова (2014), соціальний інтелект є сукупністю психічних властивостей особистості, що дозволяє людині через розумові операції ефективно взаємодіяти з іншими людьми, сприяє усвідомленню і вирішенню в розумовому плані різних завдань і проблем, що постають в реальних ситуаціях життя [80: 62]. Вчена, досліджуючи соціальний інтелект студентів-майбутніх педагогів, дійшла висновку, що важливим для його розвитку є цілеспрямоване поетапне формування соціального інтелекту з урахуванням специфіки навчально-професійної діяльності студента, побудови цілісної адекватної картини соціальної взаємодії [80:63].

Соціальний інтелект охоплює такі ключові здібності: 1) уміння передбачати наслідки поведінки в конкретній ситуації та прогнозувати подальший розвиток подій; 2) здатність логічно узагальнювати, виділяючи спільні й суттєві риси в різних невербальних реакціях людини; 3) вміння розуміти, як змінюється значення невербальних проявів залежно від контексту, який їх викликав; 4) здатність усвідомлювати логіку розвитку ситуацій взаємодії та сенс поведінки учасників цих взаємодій.

Таким чином, узагальнивши наукові розвідки як зарубіжних, так і вітчизняних науковців, загальну структуру соціального інтелекту особистості представимо у вигляді таблиці (табл. 2).

Професійна діяльність педагога передбачає постійну професійну і міжособистісну взаємодію з соціальними суб'єктами, якими є інші люди або ж певні ситуації. Йдеться не лише про роботу із здобувачами освіти, а й про різноманітні ситуації і події, пов'язані із реалізацією освітньої та виховної роботи. Також особливого значення у роботі вчителя набуває володіння методом індивідуального підходу, реалізація якого передбачає оперативну та адекватну оцінку, уміння проаналізувати і зорієнтуватися у виборі стратегії поведінки в конкретній ситуації. Таку можливість забезпечує саме соціальний інтелект. Згідно визначення Е. Івашкевича (2018), соціальний інтелект педагога – це складне особистісне новоутворення, до складу якого входять когнітивні, системні та інтегральні структури. Системними

структурами є комунікативна та прогностична компетентність, що, в свою чергу, вміщують інтегральні складові, зокрема, механізми антиципації, децентрації, інтелектуальної ініціації, прийняття рішень, планування, контролю та самоконтролю, рефлексії, тощо [66].

Таблиця 2

Структура соціального інтелекту

Компоненти	Зміст компоненту	Показники
Когнітивний	Соціальне мислення	Визначення почуттів. Визначення настрою. Рефлексія вчинків інших людей
	Соціальна перцепція	Уміння слухати співрозмовника; опрацювати інформацію, необхідну для прогнозування результатів діяльності; розуміти невербальні засоби комунікації
Емоційний	Соціальна чутливість	Сензитивність, емпатія
	Здатність до саморегуляції	Самоконтроль, емоційна стійкість
Комунікативний	Соціальна адаптивність	Уміння пояснювати та переконувати інших. Відкритість у стосунках з іншими людьми
	Соціальна взаємодія	Здатність і готовність працювати спільно з іншими людьми; здатність до колективної взаємодії

У своєму дослідженні вчений виділив ключові аспекти соціального інтелекту педагога, як от: когнітивний, мнемічний та емпатійний. Когнітивний аспект соціального інтелекту є сукупністю досить стійких знань, оцінок, правил інтерпретації подій, поведінки людей, їх взаємовідносин. Мнемічний аспект соціального інтелекту людини передбачає наявність у індивіда здатності до інтерпретації явищ, життєвих подій, поведінки інших людей і власної поведінки як суб'єкта цих подій. Емпатійний аспект соціального інтелекту переважно залежить від того, який стиль поведінки індивід обирає як пріоритетний, що очікує від оточуючих його суб'єктів, який ціннісний інтерпретаційний комплекс у ставленні до навколишнього світу сформувався у людини, які можливості є у даного індивіда в плані використання механізмів антиципації у розв'язанні різних проблем соціального життя, тощо. Також, враховуючи особливості професійної діяльності педагога, дослідником запропоновано додаткові функції

соціального інтелекту педагога, а саме: інтегральна функція; регулятивна функція; метакогнітивна функція [66: 7].

У дисертаційному дослідженні української дослідниці С. Руденко (2009) описано критерії оцінки успішності педагогічної діяльності, а саме: високий рівень знань педагога із навчального предмета та наявність умінь застосовувати доцільні методи навчання; здатність оптимально організовувати час уроку, власну діяльність і діяльність здобувачів задля досягнення поставлених цілей; уміння толерантно спілкуватися й вибудовувати педагогічно доцільні стосунки; здатність прогнозувати результати власних дій, особливості розвитку міжособистісних відносин; дитиноцентрованість у роботі із здобувачами й здатність розуміти їхні вікові та індивідуальні психологічні особливості (уміння адекватно оцінювати почуття, настрій, мотивацію вчинків учнів, темп і особливості засвоєння ними навчального матеріалу); здатність розуміти й адекватно оцінювати себе як особистість і професіонала; уміння аналізувати й професійно розв'язувати складні педагогічні ситуації [188].

С. Руденко зазначає, що соціальний інтелект позитивно впливає на різні аспекти педагогічної діяльності, зокрема:

- створення вчителем творчої та продуктивної атмосфери на уроці;
- ефективна комунікація та взаємодія педагога із учнями;
- глибокі знання навчального предмета та вміння доступно пояснювати матеріал як усно, так і письмово;
- здатність обирати конструктивний підхід до вирішення педагогічних ситуацій;
- пошук нестандартних та оригінальних рішень у складних педагогічних умовах;
- використання чіткого плану для розв'язання педагогічних завдань;
- застосування прийомів для зниження напруженості, таких як гумор і жарти;
- уміння передбачати подальший розвиток ситуації;
- адекватна самооцінку професійної діяльності вчителя [188].

Показники успішності педагогічної діяльності С. Руденко визначила з позиції основних функцій соціального інтелекту (табл. 3).

**Структура соціального інтелекту педагога
(за С. Руденко[18])**

Функція соціального інтелекту		Показники успішності педагогічної діяльності
Комунікативна		Наявність навичок усного та письмового пояснення матеріалу; адекватний рівень самооцінки педагога; комунікація, взаємодія педагога з учнями
Рефлексивна		Спілкування, взаємодія вчителя з дітьми; здатність розуміти думки, почуття, наміри оточуючих; вибір нестандартних варіантів вирішення педагогічної ситуації; здатність запропонувати не менше одного варіанта вирішення педагогічної ситуації
Пізнавально-оцінна	Адекватна оцінка невербальної інформації	Наявність навичок усного та письмового пояснення матеріалу; володіння відповідними методами навчання; вибір нестандартного варіанта вирішення педагогічної ситуації; використання засобів послаблення напруженої обстановки, жартів, гумору
	Адекватна оцінка вербальної інформації	Підтримка вчителем на уроці прийнятної поведінки учнів; використання загального плану вирішення педагогічної ситуації; рівень самооцінки педагога; відсутність тенденції вчителя діагностувати наявну педагогічну ситуацію та давати характеристику її діючих осіб; слабо виражена тенденція обґрунтовувати прийнятий варіант вирішення педагогічної ситуації
Прогностична		Підтримка творчої атмосфери на уроці; використання загального плану вирішення педагогічної ситуації; одержання інформації про запити учня та його просування в навчанні; спілкування, взаємодія вчителя з учнями; – прогнозування подальшого розвитку ситуації

На думку О. Слободянюк та Г. Радчук (2019), основним джерелом розвитку соціального інтелекту педагога є освіта, яка виступає простором для суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Становлення педагога як фахівця, як суб'єкта діяльності передбачає формуванням у нього вміння вирішувати міжособистісні завдання, діяти адекватно і проникливо в ситуації соціальної взаємодії. Від процесу навчання

залежить становлення суб'єктних позицій в освітньому процесі, моделювання стосунків співпраці, кооперації, спільної творчої діяльності. Якість освіти визначається тим, якою мірою досягається професіоналізм особистості в подальшій діяльності [199].

Узагальнення різних поглядів щодо проблеми розвитку соціального інтелекту особистості, зокрема педагога, дало нам змогу висловити власне трактування цього феномену. Отож, соціальний інтелект – здатність правильно інтерпретувати власну поведінку та поведінку інших людей. Вона необхідна для ефективної міжособистісної взаємодії та успішної соціальної адаптації. Соціальний інтелект реалізує пізнавальні процеси, пов'язані з відображенням людини як партнера зі спілкування та діяльності. Соціальний інтелект майбутнього педагога – це інтегративна здатність сприймати, розуміти та прогнозувати поведінку учасників педагогічного процесу, розпізнавати їх наміри, почуття та емоційні стани, забезпечувати ефективність міжособистісної взаємодії в освітньому середовищі. Рівень розвитку соціального інтелекту викладача багато в чому визначає особливості взаємодії учня у класі та формування учнівського колективу.

На думку багатьох дослідників, від особистості вчителя багато в чому залежить прийняття успішних впливових рішень, ефективність навчання, успішність спільної діяльності. Особистісні якості вчителя є найважливішим чинником оптимізації його професійної діяльності. Соціальний інтелект як психологічна характеристика особистості є найважливішою складовою професійно важливих якостей вчителя.

Водночас проблема розвитку соціального інтелекту студентів у процесі навчання у закладі вищої освіти залишається поза увагою більшості дослідників. Недостатньо розробленими є питання, що пов'язані із визначенням психолого-педагогічних умов його розвитку у процесі професійної підготовки майбутніх педагогів. У результаті педагогічного взаємодії вчитель має вміти адекватно сприймати, розуміти і прогнозувати поведінку всіх суб'єктів педагогічної взаємодії, тобто мати добре розвинений соціальний інтелект. Значення соціального інтелекту у професійній діяльності майбутнього педагога обумовлюється впливом соціальної перцепції, каузальної атрибуції на здатність успішно діяти в контексті ситуації педагогічної взаємодії, що змінюється.

Педагог у процесі діяльності взаємодіє з учнями, батьками, колегами. Для ефективної міжособистісної взаємодії педагогу

необхідно правильно розуміти поведінку людей, прогнозувати події, адекватно реагувати у тій чи іншій ситуації. У психологічній науці існує суперечність між затребуваністю цієї здібності у сучасних педагогів та відсутністю умов для формування у процесі професійного освіти та підготовки. Отже, дослідження цих особливостей в майбутніх освітян стає досить актуальним.

Високий рівень розвитку соціального інтелекту майбутнього педагога характеризується тим, що студент здатний отримати максимум інформації про поведінку людей, розуміти мову невербального спілкування, висловлювати швидкі та точні судження про людей, успішно прогнозувати їхні реакції за певних обставин, проявляти далекоглядність у відносинах з іншими; має виражений інтерес до пізнання себе і розвинену здатність до педагогічної рефлексії, здатний адекватно сприймати поведінку, що спостерігається в рамках соціального і професійного контексту; вміє знаходити спільну мову та підтримувати стосунки з дітьми незалежно від їхньої схильності; проявляє відкритість до спілкування та стосовно інших людей, організований, вміє підкоряти себе правилам соціуму, регулювати власні емоції; володіє стратегіями успішної комунікативної взаємодії.

Очевидно, що рівень соціального інтелекту пов'язаний з певними соціокультурними чинниками життя особистості: місцем проживання, особливостями виховання, змістом навчання, досвідом комунікацій та діяльності тощо. Соціальні умови розвитку особистості останнім часом зазнали значних змін: спілкування все частіше опосередковується технічними засобами, зменшилася частка емоційно насиченого спілкування тощо.

З метою дослідження особливостей розвитку соціального інтелекту у здобувачів вищої освіти нами було здійснено вивчення вираженості соціального інтелекту здобувачів освіти – майбутніх педагогів за допомогою тесту «Соціальний інтелект» Дж. Гілфорда. Методика для оцінювання соціального інтелекту включає чотири субтести:

1. «Історія з завершенням» – спрямований на діагностику здатності передбачати наслідки поведінки (СВІ). Цей субтест оцінює вміння прогнозувати події, передбачати вчинки інших на основі аналізу реальних ситуацій спілкування (сімейного, ділового, дружнього). Люди з високими результатами за цим субтестом демонструють

здатність розуміти зв'язок між діями та їх наслідками, тоді як особи з низькими балами можуть допускати помилки у передбаченні наслідків поведінки, погано орієнтуючись у соціальних нормах.

2. «Групи експресії» – перевіряє здатність до логічного узагальнення та розпізнавання спільних ознак у невербальних реакціях (СВС). Люди з високими балами вміють правильно інтерпретувати невербальні сигнали, такі як міміка, жести та пози, що посилює їхню здатність розуміти інших. Натомість особи з низькими оцінками частіше орієнтуються виключно на вербальний зміст повідомлень, нехтуючи невербальними аспектами спілкування.

3. «Вербальна експресія» – вивчає здатність розуміти зміст вербальних реакцій залежно від контексту (СВТ). Люди з високими балами легко розпізнають смислові відтінки висловлювань у різних ситуаціях, демонструючи гнучкість у спілкуванні. Ті, хто отримав низькі результати, мають труднощі в розумінні різних значень одних і тих самих висловлювань у різних контекстах.

4. «Історії з доповненням» – оцінює здатність розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії та значення поведінки учасників (СВС). Люди з високими балами вміють аналізувати міжособистісну взаємодію, передбачати розвиток подій та адаптуватися до змін у динаміці. Особи з низькими балами часто мають труднощі з розумінням взаємодій та адаптацією до різних соціальних ситуацій.

Кожен субтест містить 12-15 завдань, які необхідно виконати за обмежений час. У дослідженні взяли участь 60 студентів 2-3 курсів спеціальностей 014 «Середня освіта» та 013 «Початкова освіта» Рівненського державного гуманітарного університету. Результати свідчать, що успішність виконання тесту залежить від рівня освіти, але не має суттєвого зв'язку зі статтю.

У ході дослідження ми отримали дані, що представлені на рисунку 1.

Під час аналізу результатів за першим субтестом у більшості опитаних (33,3% студентів) виявлено рівень вище середнього. Цей субтест дозволяє визначити схильність особистості до передбачення наслідків поведінки у певній ситуації. Високий рівень такої здібності продемонстрували 16,7% опитаних. Ці студенти можуть прогнозувати поведінку людей, їх вчинки, опираючись на власний попередній досвід спілкування. Також вони добре розуміють почуття, думки, бажання оточуючих, що дозволяє їм передбачати події, поведінку партнерів із

спілкування. Для досягнення своїх цілей ці студенти можуть чітко вибудовувати лінію своєї поведінки. Середній рівень виявлено у 29,2% студентів. Такі здобувачі певною мірою здатні шляхом логічних міркувань усвідомлювати мотиви поведінки людей, що забезпечує соціальну адаптацію особистості та легкість у відносинах з людьми. Незважаючи на сприятливі результати, досить велика кількість студентів (20,8%) продемонстрували рівень нижче середнього, що свідчить про те, що вони недостатньо простежують взаємозв'язок поведінки та її результатів. Для цієї категорії студентів притаманні часті конфлікти, комунікативні труднощі, оскільки вони нерідко помилково оцінюють наслідки своєї поведінки та поведінки оточуючих.

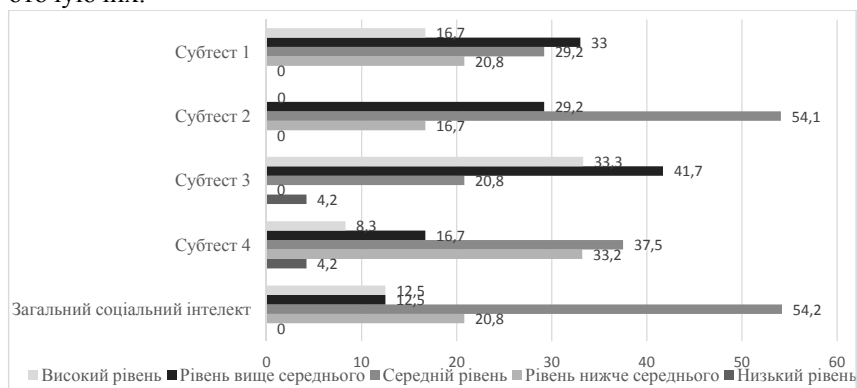

Рис. 1. Рівні соціального інтелекту у студентів педагогічних спеціальностей

У процесі аналізу результатів за другим субтестом у більшості респондентів (54,1% студентів) виявлено середній рівень здатності оцінювати стани та почуття людини за невербальними реакціями. Рівень вище середнього продемонстрували 29,2% здобувачів. Розуміння таких невербальних засобів спілкування, як жести, міміка та пози, дозволяють цим студентам правильно інтерпретувати почуття, стан, наміри партнерів зі спілкування. Рівень нижче середнього продемонстрували 16,7% опитаних. Застосування невербальних засобів спілкування на даному рівні не дає змоги цим студентам правильно використовувати та інтерпретувати міміку, погляди, пози та жести, що призводить до орієнтації лише на вербальну частину

повідомлень та неправильне трактування його змісту через відсутність здатності інтерпретувати невербальні прояви.

Аналіз результатів за третім субтестом засвідчив, що у більшості респондентів (41,7% студентів) в оцінці вербальної експресії співрозмовника наявний рівень вище середнього. У 33,3% студентів виявили високий рівень здатності розуміти зміну значення подібних вербальних реакцій людини в залежності від контексту, що дозволяє їм правильно інтерпретувати значення мовної експресії залежно від конкретної ситуації спілкування та особливостей взаємовідносин із конкретною людиною. Глибоко розуміючи особливості взаємовідносин із оточуючими, вони можуть успішно застосовувати свій широкий репертуар рольової поведінки. Середній рівень виявлено у 20,8% студентів. Вони не завжди можуть правильно і швидко розпізнати зміст мовної експресії у певному контексті, виявляють недостатню рольову пластичність. А ось 4,2% студентів з низьким рівнем погано розпізнають різні смисли вербальних повідомлень, зумовлені контекстом комунікативної ситуації та особливостями стосунків із оточуючими. Такі студенти часто неправильно розуміють слова співрозмовника, а також схильні до недоречних висловлювань.

Під час аналізу результатів четвертого субтесту практично в рівних кількостях виявлено середній рівень (37,5% студентів) та нижче середнього (33,2% студентів). Такий результат свідчить про те, що вони правильно визначають структуру людських взаємин, але водночас демонструють труднощі, якщо у таких взаєминах починає проявлятися динаміка, що призводить до появи адаптаційних труднощів у ситуації появи змін у взаємовідносинах. Високий рівень здатності розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії та значення поведінки людей у цих ситуаціях виявлено у 8,3% студентів. Це дозволяє студентам успішно визначати цілісну картину людських взаємин навіть за наявності невідомих елементів, визначати подальшу поведінку оточуючих та виявляти її причини на основі оцінки та розуміння взаємин, особливостей їх розвитку незалежно від появи нових учасників комунікації. І 16,7% продемонстрували рівень вище середнього.

Інтегральна оцінка вираженості соціального інтелекту студентів педагогічних спеціальностей дозволила зафіксувати низку якісних особливостей: більшість (54,2%) студентів демонструють середній рівень розвитку соціального інтелекту, вони можуть прогнозувати поведінку оточуючих шляхом логічних міркувань, здатні розуміти сенс

вербальної та невербальної експресії, на основі чого можуть проявляти рольову пластичність, проте 20,8% студентів, що демонструють рівень розвитку соціального інтелекту нижче середнього, можуть мати труднощі при інтерпретації, прогнозуванні та оцінюванні поведінки оточуючих, що може негативно позначитися на їх взаємовідносинах з оточуючими та призвести до зниження рівня соціальної адаптації.

Таким чином, отримані нами результати свідчать про те, що рівень розвитку соціального інтелекту більшості студентів відповідає середньому. Студенти-майбутні педагоги загалом здатні шляхом міркувань, додаткових питань усвідомлювати мотиви поведінки людей, прогнозувати поведінку оточуючих, здатні розуміти зміст вербальної та невербальної експресії, здатні проявляти рольову пластичність. Найбільш вираженою є схильність до логічного узагальнення, виділення суттєвих ознак у різних невербальних реакціях та патернах співрозмовника, розуміння зміни значення подібних вербальних реакцій людини залежно від контексту ситуації, що викликала їх.

Незважаючи на це, труднощі у студентів проявляються на рівні інтеграції вищезгаданих здібностей у складних, неоднозначних ситуаціях, при неузгодженості вербального та невербального контексту, а в професії педагога такі ситуації – не рідкість.

Представлені дані засвідчили необхідність вдосконалювати освітньо-педагогічні умови, спрямовані на розвиток здібностей соціального інтелекту майбутнього педагога. Особливу увагу необхідно приділяти розвитку здібностей до логічного узагальнення, виділенню загальних істотних ознак у різних невербальних реакціях людини та розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії.

Професія педагога висуває досить високі вимоги до умінь та навичок ефективної взаємодії, планування, контролю та корекції власної діяльності найчастіше в умовах обмежених термінів щодо часу прийняття рішення. Тому формування соціального інтелекту вже на етапі навчання у закладі вищої освіти має вагому практичну значущість.

Слід зазначити, що незважаючи на те, що соціальний інтелект зароджується і формується ще в ранньому дитинстві, багато дослідників, відзначають можливість зрілого цілеспрямованого формування цієї здібності, у тому числі і у студентському віці, у процесі професійної підготовки майбутнього спеціаліста.

У сучасному світі студентство як період життя людини займає особливу нішу. Безперечно, у кожної людини цей період протікає індивідуально, розкриваючи особистість та визначаючи становище людини у дорослому світі, але, порівнюючи результати численних досліджень, опитувань студентів, можна зробити висновок, що існує ряд загальних психологічних особливостей, сформулювавши які, можна створити узагальнений соціально-психологічний портрет сучасного студента.

Однією з основних психологічних особливостей студентського віку є спрямованість у майбутнє. Найважливішим чинником розвитку особистості студента є побудова та здійснення життєвих планів. Таким чином, центральним психологічним новоутворенням студентського періоду є прагнення до самовизначення та побудова життєвих планів на майбутнє.

У науковій літературі наголошується, що в особистісному вимірі студентський вік має особливе значення як період активного розвитку моральних та естетичних почуттів, формування світоглядної позиції, становлення та стабілізації характеру та, що особливо важливо, оволодіння повним комплексом соціальних ролей дорослої людини, включаючи громадянські, суспільно-політичні, професійні, трудові, сімейні. У цьому формується нове мислення студента – сучасне бачення світу, чітка світоглядна позиція.

Самостійна, моральна та відповідальна поведінка передбачає наявність у студента таких якостей: високий рівень свідомості; уміння орієнтуватися у складних життєвих обставинах; здатність встановлювати контакти з іншими людьми; звичка керувати своєю поведінкою; здатність приймати відповідальні рішення. Сьогодні студентській молоді властивою є, з однієї сторони, недостатня внутрішня професійна мотивація, а з іншої – висока емоційна чутливість, бажання проявити себе, самоствердитись у обраній професії. Через це особливої актуальності набувають педагогічні методи формування готовності студентів до професійної діяльності та розвиток емоційного та соціального інтелекту. У студентському віці відбуваються важливі перетворення міжособистісних стосунків. Вони характеризуються тенденцією до особистісної вибірковості і значущості, високою рефлексивністю, стають джерелом емоційних переживань. У цьому віці посилюється потреба у розумінні та співпереживанні, співчутті, встановленні довірливих відносин.

Спілкування з однолітками набуває особливої ваги і стає одним із провідних чинників особистісного становлення та розвитку соціального інтелекту.

Отже, тільки в результаті спільних дій студент зможе стати носієм суспільних цінностей, соціально корисною особистістю з розвинутою самосвідомістю, високим рівнем соціального інтелекту та професійною відповідальністю.

Розвиток соціального інтелекту у студентів має низку особливостей, адже йдеться про період активного засвоєння нових знань та важливий етап особистісного становлення. Освітнє середовище надає здобувачам вищої освіти можливості взаємодії із різними людьми: ровесниками, викладачами, співробітниками та іншими членами спільноти. Багатьма програмами навчальних дисциплін передбачено дослідні роботи у вигляді групових проєктів, завдання, що передбачають спільну діяльність студентів задля розв'язання певних проблемних питань. Така взаємодія сприяє розвитку різноманітних соціальних навичок, як от: комунікативність, співробітництво, розуміння потреб інших людей і т.ін.

У закладах вищої освіти зазвичай здобувають освіту студенти, що належать до різних культур, національностей, релігійних спільнот і т.ін. Це створює можливості для міжетнічної, міжкультурної взаємодії та формуванню толерантного ставлення до уподобань, цінностей та пріоритетів інших людей. Студенти мають можливість вчитися поважати, цінувати та розуміти різноманіття, адаптувати свою комунікацію до потреб різних культур та розвивати соціальний інтелект в контексті міжкультурного спілкування. Також студентське життя багате на різноманітні емоційні виклики, такі як стресові ситуації, пов'язані із навчальною діяльністю, адаптація до нового середовища, налагодження атракції із однокласниками та викладачами та ін. Розвиток соціального інтелекту включає розуміння власних емоцій та вміння управляти власними емоційними станами у різних ситуаціях в межах освітнього процесу.

Наразі спостерігається інтерес студентів до волонтерської роботи та соціальної діяльності. Участь у таких проєктах допомагає розвивати соціальну свідомість, співробітництво, лідерство та розуміння соціальних проблем, що, відповідно, здійснює позитивний вплив на розвиток соціального інтелекту. Варто зауважити, що соціальний інтелект відіграє важливу роль у юнацькому віці, коли відбувається

активний процес формування власної ідентичності та умінь налагодження міжособистісної взаємодії з оточуючими. У цьому віці молоді люди починають усвідомлювати себе як частину соціального середовища. Вони розвивають здатність розуміти і впливати на інших, враховувати соціальні норми і встановлювати взаємини з різними групами людей. Соціальний інтелект допомагає молодим людям розвивати вміння бути лідерами. Вони вчаться мотивувати інших, організовувати спільну діяльність, приймати рішення та працювати у команді. Розвиток соціального інтелекту у юнацькому віці є важливим фактором для успішної соціальної адаптації, формування стабільних міжособистісних стосунків і розвитку лідерських якостей, які будуть корисними в подальшому житті.

Також важливою є здатність студентів до самоаналізу та рефлексії, що дозволяє їм розуміти власні емоції та їх вплив на оточуючих людей. Розвиток соціального інтелекту в умовах закладу вищої освіти також може забезпечувати підвищення рівня комунікабельності студентів, покращення їх відносин з оточуючими людьми та досягнення успіху. Важливо пам'ятати, що організацію соціально-дозвілєвого та суспільно-громадського напрямів розвитку соціального інтелекту майбутніх педагогів варто проектувати на основі принципів добровільності, соціальної активності та персоніфікованості, що забезпечить самоствердження особистості, усвідомлення себе суб'єктом соціальної дійсності, яка спрямована на перетворення власних умов життєдіяльності та суб'єктів соціальної взаємодії [253].

Однією з особливостей розвитку соціального інтелекту в умовах закладу вищої освіти є активна роль викладачів у формуванні соціальної компетентності студентів. Викладачі можуть створювати сприятливі умови для розвитку соціального інтелекту, наприклад, через проведення тренінгів, створення позитивної атмосфери в аудиторії, взаємодію зі студентами на емоційному рівні. Іншою особливістю є можливість студентів під час навчання здійснювати саморозвиток свого соціального інтелекту. Наприклад, через різноманітні самоосвітні матеріали, тренування умінь розуміння і керування власними емоціями, розвитку соціальної компетентності та спілкування з різними людьми.

Розвиток соціального інтелекту може, на думку С. Редько (2010), забезпечити інтерактивне навчання. Концептуальна основа технології

інтерактивного навчання майбутніх фахівців полягає у конструюванні двостороннього інтегративного навчального процесу: «навчання через інформацію» – «навчання через діяльність». Інтерактивне навчання майбутніх працівників педагогічної сфери – це організація такого освітнього процесу, в якому суттєво змінюється роль викладача (замість звичайної ролі викладача-інформатора ми актуалізуємо роль викладача-менеджера та посередника) та роль здобувача, для якого здобуття інформації є не самоціллю, а засобом оволодіння практичними діями та операціями професійної управлінської діяльності в умовах соціально-педагогічних реалій, що забезпечує розвиток його соціального інтелекту. Отже, здобувачі вищої освіти орієнтуються на активну участь в освітньому процесі, тобто щось постійно здійснюють – говорять, керують, моделюють, пишуть, виконують ролі у ділових та рольових іграх тощо. У даному випадку вони виступають не лише як слухачі та спостерігачі, але й як активні учасники подій, самостійно створюючи те чи інше явище [182:140].

Під час практичних занять із дисциплін «Соціальна психологія», «Психологія спілкування», «Психологія міжособистісних стосунків» і «Педагогічна психологія», що входять до освітньо-професійних програм за спеціальностями 014 Середня освіта, 013 Початкова освіта на різних факультетах Рівненського державного гуманітарного університету, ми впроваджуємо завдання, спрямовані на розвиток креативного мислення, творчого потенціалу та емоційно-вольової сфери майбутніх педагогів. Ці аспекти є ключовими для формування соціального інтелекту майбутнього вчителя. Перетворення навчального процесу на творчу діяльність позитивно впливає на емоційну сферу студентів, покращує пам'ять і увагу, стимулює позитивну мотивацію до саморозвитку, викликає відчуття радості й задоволення, підвищує інтерес до навчання та сприяє формуванню соціального інтелекту.

Ефективним методом, який сприяє формуванню соціальної мотивації до навчання та розвитку соціального інтелекту, є проведення спеціалізованих психологічних тренінгів. Використання таких тренінгів активізує внутрішній потенціал особистості, розширює її можливості та дозволяє досягти конкретних результатів у розвитку управлінських якостей. На відміну від традиційних методів навчання, які лише збільшують обсяг знань, психологічні тренінги сприяють трансформації Я-концепції особистості та її поведінкових моделей [182:141].

Також, враховуючи реалії сьогодення та глобалізаційні процеси, варто усвідомити, що в основі нового освітнього простору як простору соціалізації – глобальні культурні процеси, оскільки соціалізація за своєю сутністю є культурним процесом. Дослідники визнають інтернет мегафактором соціалізації, який має психологічні та соціально-педагогічні особливості (Братаніч Б. В., 2015 [16]).

На думку практикуючих вчителів О. Новікової, О. Валькової (2021), ресурси інтернету є новими культурними засобами, які принципово змінюють освітню діяльність і визначають напрями взаємодії освітньої сфери, соціуму та людини. Тому, в цілому, слід говорити про соціально-освітній та соціально-педагогічний потенціал інтернету як середовища соціалізації, насамперед у контексті поєднання стихійних форм комунікативної взаємодії та вирішення завдань цілеспрямованого становлення соціального інтелекту [144: 102].

Професія вчителя цілком відображає всі ознаки професій типу «людина-людина»: предметом праці є інша людина, основні знаряддя праці – вербальні та невербальні засоби спілкування; основні професійні завдання педагога пов'язані з безпосереднім впливом на інших людей; успішність діяльності багато в чому залежить від уміння встановлювати безпосередні соціальні контакти.

У процесі проходження студентами педагогічної практики у загальноосвітніх закладах окрім вдосконалення дидактичних умінь у розрізі викладання навчальних предметів важливою складовою є ще й вироблення практичних умінь щодо налагодження соціальної взаємодії із учнями. Саме у таких ситуаціях студенту-практиканту важливо проявити власний соціальний інтелект. Які ж основні закономірності успішної реалізації усіх складових соціального інтелекту?

1. Керувати емоціями: як власними так і класу. Дітям, особливо підліткам, важко керувати власними психоемоційними станами. У моменти емоційного збудження вони здатні наговорити багато зайвого, про що потім шкодують. Учителю із розвиненим соціальним інтелектом не уподібнюється своїм учням. Адже він уміє визначати власний настрій, зчитувати стан інших, виявляти емоційну обстановку у класі та керувати нею. Якщо такий педагог і розлютиться на учня, він, як і раніше, залишається дорослим: усвідомлює, які емоції переповнюють обидві із сторін, розуміє причини їх виникнення. Він допомагає дитині впоратися з емоційною напругою чи висловити емоцію конструктивно.

2. Враховувати думку кожного. Сучасний клас – це діти із різних соціальних прошарків, із суперечливими поглядами та думками, вони відрізняються вихованням та навчальними здібностями. Високий рівень соціального інтелекту дозволить вчителю обійти «гострі кути» та створити атмосферу, що буде комфортною для всіх. У випадку виникнення конфлікту він зможе вислухати погляди різних сторін, знизити запал пристрастей і перенаправити руйнівну енергію в мирне русло. При цьому педагог зможе враховувати не лише думки, а й потреби та емоції учнів. Це дозволить йому передбачити конфлікт чи зрозуміти, що потрібно змінювати динаміку уроку.

3. Домовлятися із учнями. У вчителя з розвиненим соціальним інтелектом більше шансів домовитися із «проблемним» учнем без посередників, батьків чи адміністрації. Адже він здатний пояснити власну точку зору, поставити себе на місце дитини, зрозуміти мотиви її вчинку та допомогти їй зробити роботу над помилками. Якщо школяр поводить себе агресивно, компетентний педагог не опуститься до його рівня, а відновить конструктивний діалог, до прикладу, за допомогою техніки «Я-висловлювання»:

- описуємо поведінку дитини: «Коли ти не дослухаєшся до мене...».
- описуємо свої почуття: «Я відчуваю образу».
- пояснюємо причину почуття: «Мені здається, що тобі нецікаво на уроці...».
- висловлюємо побажання: «Розкажи, чи це так».
- описуємо, що робитимемо наступного разу.

Завдяки високому соціальному інтелекту вчитель подає дітям приклад емпатії та показує, як адекватно поводитись у конфлікті.

4. Завойовувати увагу. Одна із здібностей, що належать до соціального інтелекту, – це вміння виступати на публіці, залучати та утримувати аудиторію. Для вчителя це необхідна навичка. Риторика, обдумана жестикуляція, керування голосом, артистизм – усе це допомагає дітям. Недарма існує напрямок «театральна педагогіка», який розглядає навчальний процес як драматичне дійство. Викладач – сценарист та режисер, учні – учасники п'єси.

Враховуючи вікові особливості студентської молоді, можна сформулювати такі поради щодо розвитку соціального інтелекту:

1. Вивчати емоції та психофізичні стани. Варто почати із себе: завести щоденник і відзначати у ньому емоції та відчуття на ситуації, що виникають протягом дня. Не потрібно записувати будь-яке відчуття

– достатньо фіксувати свій стан кожні дві-три години. Також важливо навчитися спостерігати і за іншими людьми. Намагатися, наприклад, описати емоційний стан колеги або уявити, що відчуває людина, яка сидить навпроти вас в автобусі. Розвивати спостережливість можна, до прикладу, під час перегляду фільмів, час від часу вимикаючи звук, і за мімікою, жестами вгадувати реакції та почуття героїв.

2. «Активно слухати». Часто ми не занурюємося в контакт з іншою людиною – слухаємо незосереджено, занурюємося у власні думки, і, в результаті, не розуміємо, чому людина відчуває ті чи інші емоції. Варто намагатися бути уважними до інших людей – слухати, помічати інтонацію, з якою говорить співрозмовник. Корисно тренувати техніки активного слухання:

- Якщо співрозмовник збився, не може згадати про що говорив, нагадати йому його останню фразу. Це підтримає його та допоможе продовжити розповідь.

- Якщо намагаєтеся розібратися у проблемі учня, перекажіть те, що він намагається донести до вас, наприклад, за допомогою фрази «Чи правильно я розумію, що...». Це допоможе уникнути непорозумінь та недомовок.

- Промовляйте емоції співрозмовника: «Я бачу, вас це засмучує/тішить» – це допомагає встановити довіру та взаєморозуміння.

- Використовуйте у розмові слова та фрази співрозмовника – таким чином ви зробите його своїм союзником. Наприклад, якщо в мовленні сучасний підліток активно вживає сленгові слова, жаргонізми (до прикладу, «крінжово», «імбово», «вайбово»), то не замініюйте їх, не завжди варто виправляти їх літературними словами, інколи варто спілкуватися з підлітком його ж мовою.

3. Розвивати артистизм. Артистизм допомагає імпровізувати «на ходу» та швидко реагувати на події, що відбуваються у класі, а також керувати увагою учнів, змінюючи інтонацію, гучність голосу, стиль спілкування. Корисною технікою стане спроба з допомогою інтонації передати різні емоції: здивування, радість, невдоволення, – голосом можна керувати емоційним станом всього класу. Варто оживити мову яскравими образами, використанням метафор для пояснення складних тем, наприклад, через побутові, знайомі ситуації. Важливо розширювати арсенал міміки та жестів – діти більше довіряють вчителю, коли йому притаманна природна і жива поведінка. Адже,

згідно досліджень А. Меграбяна [Спілкуймося зрозуміло...ел], люди надають перевагу мові тіла та інтонації голосу порівняно із словесною інформацією. Гарним «лайфхаком» стане така техніка: зняти на відео свою звичну поведінку і спробувати визначити та прибрати жести, які не подобаються вам самим.

4. Грати у «соціальні ігри». Доречними будуть ті ігри, у яких потрібно передбачати поведінку інших гравців (наприклад, гра «Мафія»). Це допоможе краще розуміти свої та чужі емоції та відчуття, навчить «читати» людей, прогнозувати їхні вчинки.

Таким чином, одним із завдань освітнього середовища закладу вищої освіти є розвиток соціального інтелекту студентів, що досягається шляхом реалізації таких напрямів:

- формування у студента-майбутнього педагога цілісного розуміння себе як суб'єкта соціальної взаємодії та професійної діяльності;
- орієнтування досвіду соціальної взаємодії на норми та правила поведінки, спілкування, прийняті у професійному середовищі та суспільстві;
- орієнтації освітніх та навчальних програм на соціокультурний розвиток, формування соціально орієнтованих знань, практичність здобутих знань та досвіду;
- спрямованості в розвитку професійно значимих особистісних якостей, як от рефлексивність, емпатійність, цілеспрямованість, комунікативність, здатності вербалізувати свої емоції, проаналізувати власний соціальний досвід тощо.

На основі проведеного дослідження доцільно зробити такі висновки:

1. Інтеграція сучасного суспільства до світового освітнього простору визначає нові вимоги до формування професійних компетентностей майбутніх педагогів, затребуваних на ринку праці, і навіть професійно значущих особистісних якостей, однією з яких є соціальний інтелект, що визначає успішність соціальної взаємодії.

2. У студентському віці провідним видом діяльності стає навчально-професійна, відбуваються процеси самовизначення особистості, соціалізації, підвищується соціальна активність, прагнення особистості отримання соціального досвіду.

3. Соціальний інтелект розглядається як індивідуальна здатність людини, яка формується в процесі її діяльності у сфері спілкування,

соціальної взаємодії та відображає особистісні якості, що зумовлюють прогнозування розвитку міжособистісних ситуацій, інтерпретацію інформації та поведінки та готовність до соціальної взаємодії та прийняття рішень.

4. Розвиток соціального інтелекту здобувачів-майбутніх педагогів має здійснюватися в рамках освітнього середовища, орієнтованого на врахування як зовнішніх, так і внутрішніх факторів його розвитку.

5. Сукупність всіх факторів, що формують соціальний інтелект студентського середовища, об'єднують у три групи, а саме: фактори соціального, загальнокультурного та особистісного спрямування. До загальнокультурних факторів належать ситуація в державі, регіоні, закладі вищої освіти, субкультура та соціальний стан студента. Вони мають глибокий і дуже важливий вплив на розвиток соціального інтелекту молодшої людини. На соціокультурну ситуацію впливають такі групи факторів, як організація освітнього процесу у закладі вищої освіти, традиції сім'ї, культурно-освітні програми у ЗМІ, творчі завдання, педагогічні ситуації, тренінги і т.ін.

Підтримуємо думку вітчизняної дослідниці О. Юрченко, яка вважає, що основними напрямками розвитку соціального інтелекту вчителя в умовах середовища закладу вищої освіти є такі:

- освітній (у процесі викладання навчальних дисциплін);
- виховний (у процесі діяльності інституту кураторства);
- освітньо-професійний (у процесі педагогічної практики);
- соціально-дозвіллевий (у процесі дозвіллевої діяльності студентів, їх активного відпочинку, участі у роботі соціально-психологічних служб);
- суспільно-громадський (у процесі волонтерської діяльності та участі у роботі громадських об'єднань та центрів) [253].

Умовою конструктивного професійного зростання особистості майбутнього фахівця є розвиток певних професійно важливих якостей, а саме: відповідальності, спрямованості, компетентності, адаптації до навчально-пізнавального середовища, особистісне самовизначення, формування нових стилів взаємодії, освоєння нових соціальних ролей, принциповості та дисциплінованості, що покладені в основу соціального інтелекту. Саме соціальний інтелект виступає в ролі важливої професійної якості фахівця як спеціальна здатність, яка полягає в розумінні самого себе, інших людей, їхніх взаємин, а також у прогнозуванні перебігу міжособистісних подій на основі

індивідуальних мисленневих процесів, афективного реагування на особистісний і соціально-психологічний контекст ситуації взаємодії та соціального досвіду і, як наслідок, є суттєвою детермінантою успішності соціальної взаємодії та професійної реалізації особистості (І. І. Стрілецька, 2016 [207]).

Таким чином, освітнє середовище є простором, в межах якого перетинаються, інтегруються і співрозвиваються предметні (розвиток професійної компетентності) та внутрішні (особистісні) соціально орієнтовані якості майбутнього педагога, що визначають готовність до соціальної взаємодії в межах професійної та особистісної сфери спілкування. У свою чергу успішне функціонування освітнього середовища з метою розвитку соціального інтелекту студентів педагогічних спеціальностей визначається:

- створенням психологічно комфортного клімату під час занять;
- включенням студентів до активної навчальної, соціокультурної діяльності, в рамках якої компілюється соціальний досвід та професійна підготовка, тим самим розвиваються окремі компоненти соціального інтелекту (когнітивний, емоційний, ціннісний, поведінковий);
- ключенням студентів у різні соціальні відносини, орієнтовані на застосування педагогічних технологій спілкування, досягнення успіху у міжособистісних відносинах, творчій діяльності;
- організацією цілеспрямованої перцептивної діяльності у вигляді візуалізованого відображення емоцій, цілісних образів, почуттів, минулого досвіду та соціальних відносин у реальній дійсності.

Важливим є усвідомлення того, що одним із перспективних напрямів інноваційних змін в освітянській сфері, в якій розробляються загальні засади педагогічної інноватики, є формування соціального інтелекту особистості. Цього вимагає час, цивілізаційні перетворення сучасного світу, радикальна зміна традиційних поглядів на людину, її буття, життєві цінності, необхідність переосмислення підходів до завдань і шляхів розвитку сучасної системи вищої освіти. Формування та розвиток соціального інтелекту здобувачів освіти є важливою частиною процесу соціалізації в умовах освітнього процесу закладу вищої освіти.

ЗМІСТ

Передмова	3
-----------------	---

Частина 1.

ВПЛИВ ВІЙНИ НА УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ТА ЇХ ПОТЕНЦІЙНИХ КЛІЄНТІВ

Деонтологічні предиктори адаптивності до невизначеності викладачів прифронтових закладів вищої освіти <i>Токарева Наталя</i>	5
Прийняття скаліченого тіла після важкого поранення як інтрапсихічний конфлікт <i>Корчакова Наталія</i>	35
Актуальні проблеми розвитку ментального здоров'я особистості в сучасних умовах кризового суспільства <i>Волошина Валентина, Варіна Ганна</i>	71
Суб'єктивне переживання стресу здобувачами вищої освіти в умовах воєнного стану та у взаємозв'язку із самоусвідомленням <i>Савелюк Наталія</i>	101

Частина 2

ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІН ПСИХОЛОГІЧНОГО СПРЯМУВАННЯ : МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ЗМІСТОВІ АСПЕКТИ

Особливості викладання психології у вищій школі з урахуванням цілей сталого розвитку <i>Ширяєва Людмила</i>	147
Екскурс у методологію психологічного дослідження позитивного та саногенного мислення особистості <i>Булах Ірина, Цьомик Христина</i>	170

Науково-методологічні парадигми в консультативній психології <i>Попелюшко Роман</i>	204
Змістові аспекти викладання дисципліни «Психологія освітньої діяльності» <i>Созонюк Ольга</i>	234
Вплив кризи на психологічне благополуччя особистості <i>Назарець Людмила</i>	269

Частина 3. РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ ТА ОСОБИСТОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Оцінювання професійної компетентності майбутніх управлінців : міждисциплінарний підхід <i>Березюк Тетяна</i>	298
Формування фахової компетентності майбутніх учителів-логопедів на заняттях дисципліни «Логопсихологія» <i>Руденко Наталія</i>	332
Особливості професійної підготовки майбутніх фахівців психологічної служби освіти у контексті сучасних вимог <i>Кулакова Лариса</i>	342
Розвиток соціального інтелекту майбутнього педагога у процесі професійної підготовки <i>Руслан Кулаков</i>	372
Психологічні аспекти взаємозв'язку суб'єктивного благополуччя та життєвих перспектив у юнацькому віці <i>Варіна Ганна, Ковальова Ольга</i>	402
Список використаних джерел	429
Авторський колектив	453

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ФІЛОСОФІЯ
ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ
ВИЩОЇ ШКОЛИ:
ПСИХОЛОГІЧНЕ СПРЯМУВАННЯ

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

Друкується в авторській редакції

Підписано до друку 18.03.2025 р. Формат 60х84 1/16.
Друк цифровий. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 28,65. Тираж 300 прим.

ТОВ «Центр учбової літератури»
вул. Лаврська, 20 м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2458 від 30.03.2006 р.